

УДК 94 (492): 75"15"

С. Ковбасюк, асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

"ХРОМОКЛАЗМ" ДОБИ РЕФОРМАЦІЇ: ГЕНЕЗА, ТЕОРІЯ, ПРАКТИКИ (1490-1580-ТІ)

Аналізується "кольороборництво" ("хромоклазм") часів Реформації, його інтелектуальні витоки, теорія та практичне втілення в містах Німеччини, Швейцарії та Нідерландів.

Ключові слова: хромоклазм, хромофобія, Реформація, Ф. Меланхтон, Ж. Кальвін.

Дослідження з історії Реформації як вітчизняних, так і зарубіжних авторів останніх десятиліть охоплюють широке коло проблем, серед яких і трансформації у сфері візуального, спричинені оновленням релігійного життя. Якщо "іконоклазм" або іконоборський рух, який охопив, в першу чергу, міста Німеччини, Нідерландів та Швейцарії, дістав широке освітлення в сучасній історіографії [6, 16], то "хромоклазму", "війні проти кольорів", оголошені реформаторами, присвячено порівняно мало спеціальних досліджень.

Сам термін "хромоклазм" був запропонований французьким культурним антропологом та істориком кольору М. Пастуро в 80-тих роках ХХ ст., Під "хромоклазмом" або "кольороборництвом" вчений розумів боротьбу з певними кольорами, яка стала частиною нової релігійної та суспільної моралі, сформованої М. Лютером, Ж. Кальвіном та їх послідовниками [13, р. 229]; нову етику кольору, що формувалась навколо вісі "чорний-сірий-білий" і проявилася, в першу чергу, в регламентації одягу.

Тези Пастуро підтримав і нідерландський історик Г. Плей, який в своєму дослідженні "Кольори демонічні та божественні" також розвиває думку про процес "декоборації" суспільства, започаткований зусиллями німецьких та швейцарських реформаторів [15, р. 93].

Схожі питання піднімає і шотландський художник та письменник Д. Батчелор в своїй праці "Хромофобія", стверджуючи, що хромофобія як боязнь бути "заплямованим" та пов'язаним з чимось негідним через колір була характерна вже для Давньої Греції і отримала розвиток протягом наступних століть [3].

Тим не менш, аналізу витоків "хромоклазму", його теоретичних основ та їх втіленню в реальних суспільних практиках часів Реформації поки що не присвячено спеціальних досліджень. Вчені, зокрема М. Пастуро та Г. Плей обмежувались досить коротким нарисом реформаційного "кольороборництва", зосереджуючись в основному на його наслідках для матеріальної культури Нового часу. Саме тому в даній роботі здійснена спроба започаткувати комплексне дослідження "кольороборництва", адже це явище, складне та неординарне за своїм характером, обумовило ставлення європейців до кольору, докорінно змінивши їх духовні та матеріальні практики. В даному дослідженні основну увагу приділимо боротьбі із кольором в одязі, не торкаючись питання "вигнання" кольору з храмів, що може стати предметом подальших студій.

Задля досягнення цієї мети було поставлено ряд завдань: проаналізувати передумови та інтелектуальні основи "кольороборницького" руху; виокремити головні ідеї "хромоклазму", викладені реформаторами в своїх трактатах, які і стали "теорією" цього руху; простежити шляхи застосування теорії у практиках послідовників нового, реформаційного вчення; з'ясувати, що лежало в основі нової етики кольору, запропонованої реформаторами та навести приклади її втілення.

Географічні межі нашого дослідження охоплюють три трансальпійські країни – Німеччину, Нідерланди та Швейцарію, які в XVI ст. стали основними вогнищами Реформації та пов'язаних з нею рухів, зокрема як "іконоклазму", так і "хромоклазму". Хронологічні рамки охоплюють період з кінця XV ст., коли вперше в наративах

гуманістів зустрічаються "хромофобні" настрої, до 80-тих років XVI ст., тобто, до часу, коли "хромоклазм" дістав систематизоване теоретичне оформлення та успішно застосовувався на практиці.

Перші "хромофобні" ідеї зустрічаються в творах німецьких та нідерландських гуманістів вже з кінця XV ст. На наш погляд, можна виділити три основні топи цього раннього "кольороборницького" дискурсу: проблема "нових мод", які змінюються занадто швидко; негативний вплив розкішних чужоземних убрань на німецьку націю; відповідність між одягом та мораллю людини. Коротко зупинимось на кожному з них.

Першим проблеми "нових мод" торкається в своєму "Кораблі дурнів" німецький гуманіст С. Брант (1458 – 1521). Брант засуджує женоподібність сучасників, які, наслідуючи моді, збивають бороди, вдягають персні на руки, безсоромно носять вузький, короткий, різнокольоровий одяг [5, р. 28]. "Ви, юнаки, стаєте душею жінками" – докоряє гуманіст [5, р. 27]. На гравюрі, що супроводжує цю главу, зображений юнак, одягнений по "моді ландскнехтів", характерними рисами якої є широкі рукави-буфи, різнокольоровість всіх елементів костюму, велика кількість розрізів, в особливості на рукавах. Гравюра, хоч і не може передати строкатість вбрання, проте художник зобразив і широкі рукави, і великі розрізи на них.

Сучасник С.Бранта Еразм Роттердамський (1469 – 1536) в одному із своїх "Діалогів за простою", описує сцену зустрічі двох давніх товаришів, один з яких став ландскнехтом, а інший – монахом-картезіанцем. В уста останнього гуманіст вкладає сатиричний опис-питання одягу солдата: "У скільки кольорів ти розписаний? Такого пістрявого пір'я ні одна птиця не має. І потім – як все розрізано, продірявлено" [2, с. 171].

Позицію гуманістів щодо "нових мод" та шкоди, яку вони завдають нації, підтримали і реформатори. Так, Ульріх фон Гуттен (1488 – 1523) вустами одного з персонажів свого діалогу "Розбійники" (1520) звинувачує купців: "Ви почали ввозити шовки та величезну кількість усіляких чужоземних убрань, що ослабило природну силу Німеччини, розбестило чудові її звичаї: бабська пристрасність до розкоші та ганебна зніженість увійшли в життя людей" [1, р. 639].

Проте першою працею, яка узаконила "хромофобні" погляди часів Реформації став трактат "De Vestitu" ("Про одяг", 1527) Філіпа Меланхтона (1497 – 1560), найближчого друга та соратника М. Лютера. Як і гуманісти, реформатор не оминає увагою "Landsknechtmode" та її вплив, але не обмежується сатирою, а виступає зі справжньою інвективою проти цих практик в одязі: "Бездоганий одяг має вважатися гідним чоловіка, а не розрізаний та пофарбований у тисячі різних кольорів, який колись носили лише блазні" [11, р. 140]. А "народний одяг, якщо й не різномірний, то переливається всіма кольорами, як у пави" [11, р. 142]. Оскільки, на думку реформатора, "чоловіка робить одяг" ("Vestis virum facit") [11, р. 143], то "якою ж "монструозною" має бути його душа при настільки різномірному одязі – частково галльському, частково іспанському, частково сарматському?" – риторично викує Меланхтон [11, р. 143].

Останній пасаж реформатора свідчить вже не просто про "хромофобію", коли людина в різнокольоровому одя-

зі не може бути, на його думку, порядною та, як те личить християнину, скромною та сором'язливою, але й про упередженість до одягу іноземного походження – "галльського, іспанського, сарматського". Тут Меланхтон йде навіть далі і стверджує, що ті, хто носить іноземний одяг мають розглядатися як вороги Вітчизни і понести за це найтяжчу кару, як це було у лакедемонян [11, р. 145-146]. Наводить він як приклад і римського імператора Августа, який, побачивши, що римляни захоплюються іноземним одягом, в довгій промові засудив містян і закликав їх носити традиційну для римлян тогу [11, р. 141].

Трактат Меланхтона, таким чином, став справжнім "маніфестом" "хромоклазму": вперше в ньому була оформлена нова етика одягу одноманітного ("integram"), сором'язливого ("verecundiam") та скромного ("modestiam") для тих, "хто віддав себе Христу" [11, р. 149].

Такими стали теоретичні основи реформаційного "кольороборництва", які, в свою чергу, досить швидко були втілені на практиці.

Мабуть, одним із перших і найбільш яскравих прикладів "хромоклазму" стала діяльність видатного женецького реформатора Ж. Кальвіна (1509 – 1564). Започатковані ним реформи стосувались кожного аспекту життя містян: від імен, які могли давати батьки своїм новонародженим дітям, до регламентації того, що женецькі могли їсти та вдягати [7, р. 54-56]. Яскравий, кольоровий одяг, одяг з коштовних тканин рішуче заборонявся [7, р. 203-204]. У часи гострого протистояння з лібертинами – опозицією, очолюваною А. Перреном, реформатор написав трактат "De Luxu" (1546 – 1547). Трактат став своєрідним синтезом ще античних сumpтуарних ідей (особливо, Сенеки та Катона, яких Кальвін дуже шанував) та відповіддю на сучасні реформатору історичні обставини, зокрема на розкішне життя, що його вели женецькі патриції, серед яких немало було і опозиційних лібертинів. Скоріш всього, саме про них із осудом писав Кальвін: "Говорять, що носив Йосиф різнокольорову одягу, а Ребекка сережки та браслети. Наскільки ж правий був Цицерон говорячи, що "розкоші вілл Л. Лукулла наслідують багато хто, хто ж його чесності наслідувати буде?" Різнокольоровою одягою демонструвати свою розкіш – це дитячі забавки" [7, р. 204].

Різнокольоровий одяг був для Кальвіна невід'ємною частиною не тільки розкішного життя, але й морального псування. В цьому він ніби цитує Ф. Меланхтона, зазначаючи: "Смішно викликати захоплення у народу розкішним одягом, будинком, пишними бенкетами, коли кризь їхній одяг просвічує їхня нечистота" [7, р. 205]. Кальвін не зупинився на теоретичному виявленні шляхів виникнення "нечистоти", але розробив низку сumpтуарних законів, які за короткий час позбавили женецьких права носити різнокольоровий і яскравий одяг, який цінувався дорого і був одним із атрибутів пишного життя. Подібна розкіш стала кримінальним злочином, за який мали судити [4, р. 324-325]. Етика Кальвіна отримала остаточну перемогу в Женеві після придушення останніх спротивів лібертинців і вигнанням у 1555 році їхнього лідера Перрена.

Ще один приклад адміністративного оформлення "хромоклазму" дає лист анабаптистів з кантона Аппенцелль (Appenzell) до Йорга Ротенфельдера (поч. XVI ст. – друг пол. XVI ст.), художника та ткача з Аугсбургу, який тоді жив у Швейцарії. Апенцелле підтримував анабаптистський рух Швейцарських братів. В листі була викладена заборона ткачу Ротенфельдеру виготовляти прикрашений чи різнокольоровий одяг [9, р. 91]. Відмінність від регламентації одягу Ж. Кальвіном полягала в тому, що анабаптисти, які контролювали Аппенцелле, керувалися не стільки сumpтуарними ідеями, скільки бажанням ввести для анабаптистів такий одяг, який би вирізняв їх серед жителів сусідніх містечок [9, р. 91].

Яким же на думку реформаційних "хромокластів" мав бути ідеальний одяг для "доброго християнина"? Відповідь на це питання частково змогли дати наведені нами вище трактати реформаторів.

Меланхтон говорить, що одяг має відповідати таким критеріям: "modestiam", "integram" "verecundiam", тобто бути скромним, одноманітним і сором'язливим [11, р. 141]. Кальвін, в свою чергу, рекомендує в одязі помірність, ближчу до стриманості, ніж до розкоші [7, р. 204]. Як має виглядати практичне втілення цих порад можливо побачити, якщо звернутися до портретів самих реформаторів.

Так, на парному портреті М. Лютера та його дружини Катаріни фон Бор (1529) авторства Лукаса Кранаха Старшого, подружжя постає перед глядачем в дуже стриманому одязі. Сам Лютер одягнений в чорний вовняний кафтан та чорну шапочку. Його дружина – в чорний вовняний жакет з хутрянним підбоєм та білу блузку з чорним корсажем, тобто згідно усіх тих вимог, які були поставлені найближчим другом Лютера Меланхтоном в трактаті "Про одяг" за два роки до того. Не можна не відмітити вражаючий контраст цього одягу з одягом інших заможних містян того часу, яких ми бачимо на портретах Л. Кранаха. Як приклад, наведемо його "Портрет молодої жінки" (1530). Патриціанка зодягнена в сукуню відповідно тодішній "Landsknechtmode", яку так висміювали в своїх творах гуманісти: широкі рукави-буфи з чорного оксамиту – це вже не чорний колір реформаторів, ближчий до "черневого чорного", але "розкішний чорний", за виразом М. Пастуро [14, р. 154]. Ліф червоного шовку з срібним шиттям та шляпа з пір'ям доповнюють образ молодої патриціанки. Лише порівнюючи ці два портрети – подружжя М. Лютера та молодої жінки-містянки можливо зрозуміти наскільки інший спосіб життя пропонували реформатори у відмові від яскравих кольорів та розкішних тканин.

Нові регламентації в одязі були сприйняті і поза межами Німеччини – в Нідерландах, де лютерівське вчення поширювалося достатньо швидко, і де заклики реформаторів та гуманістів до стриманості та поміркованості в одязі добре відповідали настроям нідерландських містян, для яких заощадливість та розумний розподіл коштів мали першочергове значення [10, р. 41].

"Портрет родини Берхем" (1561) пензля Франса Флоріса зображує одну з патриціанських родин Антверпену за обідом. Дорослі зодягнені в чорне – темний колір верхніх одяг трохи пожовавлює білий колір комірів сорочок та жіночих чепців. Присутні діти – двоє дівчат – одягнені в темно-коричневі сукні. Вирази обличчя дорослих повністю відповідають стриманості їх одягу – як зазначив "північний Вазарі" К. ван Мандер (1548 – 1606), "люди бажають бути зображеними стриманими та повними гідності" ("statigh en statelyc") [8, р. 110].

Стриманість як в одязі, так і в поведінці нідерландських містян можна особливо оцінити в порівнянні з одягом та поведінкою селян. Так, на картині П. Бальтенса "Сільська кермеса" (1560-ті) перед нами постає яскраве видовище сільського святкування. Зодягнені в різнокольоровий одяг селяни їдять, п'ють, б'ються, танцюють в той час, коли група містян, що теж завітала на свято, стоїть осторонь – художник їх зобразив в нижньому правому куті. Вони, одягнені в чорно-білий одяг, лише спостерігають за кермесою, не беручи в ній участі, і не втрачають "стриманості" та "гідності", про які говорив ван Мандер. Ще одне подружжя бюргерів стоїть прямо перед сценою, де редерейкери розігрують клухт "Про фальшиву воду" [10, р. 8-9]. Проте вони навіть не дивляться на сцену, адже зайняті, як і личить добропорядним християнам, статечною бесідою між собою. Тому навіть в густому натовпі вони виглядають відсторонено, як завдяки своїй одязі, так і стриманій поведінці.

В Нідерландах темний і скромний одяг стає "маркером" не лише релігійним, що свідчить про належність власника до протестантів, але й соціальним – такий одяг відрізняє бюргерів від селян. Цей поділ зберігається і протягом наступного, XVII ст., коли темний, неясний одяг буде приналежністю містянина на протилежність різнокольоровій одежі селян [12, р. 213]. В такий спосіб "хромоклазм", відкинення кольорового, став невід'ємною частиною повсякденного життя суспільства, співіснуючи, тим не менш, із більш консервативними селянськими традиціями.

Підводячи підсумки даного дослідження зазначимо, що основи "хромофобії" – негативного ставлення до кольорового, перед усім до кольорового одягу, були закладені вже гуманістами – С. Брантом, Е. Роттердамським, У. фон Гуттенем, які, обурені різнобарвністю "моди ландскнехтів", виступили різко проти "нових звичаїв", і в сатиричній формі засудили надмірну зніженість та розбещеність сучасників, спричинені, на думку гуманістів, саме розкішним та різнокольоровим одягом.

"Хромофобні" настрої гуманістів були підтримані і реформаторами – Ф. Меланхтоном та, трохи пізніше, Ж. Кальвіном. Основні тези, що їх висували реформатори, зводились до наступного: різнобарвне та різнорідне вбрання є свідченням "монструозності" душі того, хто її носить, адже "людину робить одяг" (Ф. Меланхтон); одяг має бути одноманітним та скромним (Ф. Меланхтон); демонстрація розкоші різнокольоровою одежею – це "дитячі забавки", не гідні християнина (Ж. Кальвін), за що ті, хто його носить, мають бути покарані як порушники міського спокою (Ж. Кальвін).

Теорія була впроваджена на практиці як адміністративним шляхом (у випадку Женеві та Аппенцелле), або перейнята добровільно тими, хто поділяв погляди реформаторів та хто бажав відокремитись від розкошів "папістів" (як це сталося в численних містах Німеччини, Нідерландів та Швейцарії). Адепти реформаційного "хромоклазму" надавали перевагу чорному, коричнево-

му одягу з елементами білого, відмовившись від яскравих, насичених кольорів. Такі практики були втілені, в першу чергу, в портретному живописі, де прихильники Реформації були зображені в скромних, темних одягах "стриманими та повними гідності" (ван Мандер).

Нова етика кольору, запропонована реформаторами-"хромокластами" формувалась навколо вісі "чорний-коричневий-білий" і надовго стала основою "дресс-коду" для послідовників нового вчення.

Список використаних джерел

1. Гуттен У. фон. Разбойники / У. фон Гуттен // Библиотека всемирной литературы. Серия первая. – М., 1971. – Т. 33. – С. 630–680.
2. Роттердамский Э. Разговоры запросто / Э. Роттердамский. – М., 1969.
3. Batchelor D. Chromophobia / D. Batchelor. – London : Reaktion Books Ltd, 2000.
4. Battles F. L. Interpreting John Calvin / F. L. Battles. – Grand Rapids, 1997.
5. Brant S. Stultifera navis / S. Brant. – Basle, 1497.
6. Christin O. Une révolution symbolique. L'iconoclasme huguenot et la reconstruction catholique / O. Christin. – Paris, 1991.
7. Corpus reformationum. Ioannis Calvini opera quae supersunt omnia. – Halle, 1871. – Vol. XXXVIII.
8. Gibson W. S. Pieter Brueghel and the Art of Laughter / W. S. Gibson. – Berkeley ; Los Angeles ; London, 2006.
9. Gibson W. S. The Anabaptists / W. S. Gibson. – London, 2013.
10. Jongenelen B. Comic Drama in the Low countries. A critical anthology / B. Jongenelen, B. Parsons. – Cambridge, 2012. – С. 1450–1560.
11. Melanchton P. De Vestitu / P. Melanchton // Corpus Reformationum. – Halle, 1843. – Vol. XI. – P. 139–149.
12. Miedema H. Realism and comic mode: the peasant / H. Miedema // Simiolus: Netherlands Quarterly for the History of Art. – 1977. – Vol. 9, No. 4. – P. 205–219.
13. Pastoureaux M. L'Eglise et la couleur, des origines à la Réforme / M. Pastoureaux // Bibliothèque de l'école des chartes. – 1989. – No. 147. – P. 203–230.
14. Pastoureaux M. Noir. Histoire d'une couleur / M. Pastoureaux. – Paris : Editions du Seuil, 2008.
15. Pleij H. Colors demonic and divine. Shades of meaning in the Middle Ages and after / H. Pleij. – New York : Columbia University Press, 2004.
16. Wandel L. P. Voracious idols & violent hands. Iconoclasm in Reformation Zurich, Strasbourg and Basel / L. P. Wandel. – Cambridge, 1999.

Надійшла до редколегії 11.03.14

С. Ковбасюк, асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

"ХРОМОКЛАЗМ" ВРЕМЕН РЕФОРМАЦИИ: ГЕНЕЗИС, ТЕОРИЯ И ПРАКТИКИ (1490 – 1580-е)

Анализируется "цветоборчество" ("хромоклазм") времен Реформации, его интеллектуальные истоки, теория и практическое воплощение в городах Германии, Швейцарии и Нидерландов.

Ключевые слова: хромоклазм, хромофобия, Реформация, Ф. Меланхтон, Ж. Кальвин.

S. Kovbasiuk, Postgraduate Student

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

"CHROMOCLASME" OF THE REFORMATION EPOCH: GENESIS, THEORY AND PRACTICES (1490 – 1580s)

This paper analyzes the chromoclasme of the Reformation epoch, its intellectual origins, theory and practical implementation in cities of Germany, Switzerland and the Netherlands.

Keywords: chromoclasme, chromophobia, Reformation, P. Melanchthon, J. Calvin.

УДК 327(43) "200"

В. Козлітін, д-р іст. наук, проф.

ТЕРНИСТИЙ ШЛЯХ СЕРБІЇ ДО ЄВРОСОЮЗУ (1991–2006)

Проаналізовано відносини між Сербією (у складі Союзу Республік Югославії) і Європейським Союзом, основні етапи й тенденції соціально-економічного та суспільно-політичного розвитку Сербії, її міжнародне становище й зовнішню політику впродовж 1991 – 2006 рр. Основну увагу зосереджено на 2000–2006 рр. Виокремлено та охарактеризовано три основні періоди на шляху Сербії до Європейського Союзу: 1991–2000 рр. – конфронтація між СРЮ та ЄС, 2000–2003 рр. – активне зближення, 2004 – червень 2006 р. – охолодження у відносинах Сербії та ЄС. Висвітлено внутрішньополітичну боротьбу в Сербії щодо вибору нею зовнішньоекономічної й зовнішньополітичної орієнтації. Розглянуто основні перепони на шляху Сербії до Євросоюзу. Розкрито перебіг модернізаційних реформ у напрямі наближення до стандартів ЄС. Прослідковано еволюцію політики ЄС щодо Сербії.

Ключові слова: Сербія, Союзна республіка Югославія (СРЮ), Європейський Союз (ЄС), відносини, інтеграція.

Постановка проблеми. Сербія як одна з найвпливовіших держав Західних Балкан відіграє важливу роль

у структурі зовнішньої політики Європейського Союзу, США та Російської Федерації. Від ситуації в Сербії, ре-